

Ob smrtni postelji.

(Spisal *Ivan Grádar.*)

I.

Fran Zadnik si je popravil kravato, potegnil manšete za pol palca izza rokavov in potrkal.

V sobi je bila sama gospa Božičeva. Sedela je pri pisalni mizi, imela držalo med zobmi ter brskala z rokami po kupu raztresenih papirjev. Ozrla se je malomarno, vzela držalo iz ust, po obrazu pa ji je šinil poseben, nekoliko ironičen nasmeh.

„Dober dan, gospod Zadnik! „Še zmerom tukaj? — Kako je z mamó?“

„Resnično“, mislil si je Zadnik, „nekaj je prišlo vmes. Nasmehljala se je čisto drugače, neprijazno. Kako bi se dalo to razlagati?“

„Odložite, gospod Zadnik! Tam so časopisi; dovršim takoj to pismo, — oprostite me za par trenutkov!“

Zadnik je sedel in pričel listati po nekem nemškem „Familienjournalu“. Ogledoval je pazno različne lesoreze, ali kaj pomenjajo, tega bi ne bil vedel povedati. Gledal je prav tako skrbno in resno na prazno stran, kakor na melanholično krajino z mesečnim svitom in srebrno-belim studencem.

Prepričan je bil že dalje časa, da se vsi Božičevi hlinijo v občevanju ž njim. Izprva, ko je bil to zapazil, hotel je ravnati — kakor se mu je zdelo — najpametnejše in najjednostavnejše: posloviti se za zmerom in ne popraševati, odkod ta mlačnost. „Čemu bi jih nadlegoval? Naj vidijo, da mi ni toliko do njih.“ Odločil se je trdno, da ne pride več. In prišel je v kljub temu.

Razsrdil se je nad seboj vselej, kadar je prestopil prag. „Dobro jim je znano, da sem zapazil, kako se je vse izpremenilo. To se mi mora poznati na obrazu. Zato čutijo, da se ponižujem z vsakim korakom, z vsako besedico, da jih prosim milosti in prizana-

šanja, kakor bi ne mogel živeti brez njih . . . A kako je prišlo vse to?“

Prej se je kretal naravno in svobodno in govoril brezskrbno, kakor bi bil doma. Sedaj je pa stopal nerodno, prisiljeno, kakor bi se bal, da se vsak trenutek ob koga ne zadene.

„To se mora razjasniti“, izgovoril je skoro polglasno, vstal je in se pogladil po čelu.

Gospa Božičeva se je obrnila k njemu. Na njenem krepko črtanem, energičnem obrazu z nenavadno visoko frizuro, košatimi obrvmi in debelimi ustni se je pokazal zopet tisti čudni, ironični nasmeh, ki je Zadnika vznemirjal, — v prvi vrsti, ker si ga ni vedel razlagati.

„In vaša mama, kako je ž njo?“ ponovila je Božičevka.

„Boljše. Sploh pa niti ne vemo, kakšno bolezen ima. Doktor se izraža tako nedoločno, — danes pové to, jutri kaj čisto drugega. Morda je vročinska bolezen.“

„Da, to je hudo . . . Pa svoj odhod ste zopet odložili? Gospodična Mrakova je nekaj govorila, da mislite v Monakovo?“

„V Monakovo? Kaj hočem tam? . . . Naposled, te dni še ne morem nikamor. Treba je prej videti, kaj bo s to boleznijo. Matere ne morem pustiti bolne doma in oditi v svet . . .“

Poznal ji je v očeh, da mu ne verjame. Zamahnil je z roko in nadaljeval glasneje in nezadovoljno, kakor bi mu kdo ugovarjal.

„In tudi sicer, — sedaj ne morem odtod. To ne bo nič škodovalo mojim študijam. Kolikor zamudim, v dveh, treh dneh, bo vse v redu . . .“

„Gotovo, saj vi ste tako nadarjeni.“

To opombo je slišal prej velikrat in z zadovoljstvom, danes pa mu je bila neprijetna.

„Oh, jaz vem čisto dobro, kako govoré tod okrog, po vsem trgu, te puhle, filisterske glave, ki samo prežé, kako bi koga obrekovale in mu kratile čast, ker jih moti v njihovi zabitosti in omejenosti . . . : Da ne napravim nikdar ničesar, da se zapravim, uničim . . . Kdor se ne zakoplje samo v svoje knjige, v suhe črke, da si izžuli iz njih solidno prihodnjost, — takoj kažejo z zasmehom nanj. A da bi se jaz zmenil zanje! Kaj koga skrbi, če slikam v svojem prostem času in pišem verze, kadar se mi ljubi? Napravim si prihodnjost že sam, dovolj solidno in brez njih . . .“

Božičevka mu ni odgovorila ničesar. Čutil je sam, ko je še govoril, da se razgreva po nepotrebem in da samo škoduje „svoji stvari“.

V sobo je stopil gospod Božič, debel, neokreten človek z dolgo rudečo brado in mežikajočimi, lokavimi očesci. Imel je ravnokar opravka med svojimi pomočniki v strojarski delavnici, zato je prinesel s seboj pereč, zoprni duh po razmočenih kožah.

„Vi se gotovo že poslavljate, gospod Zadnik?“

„Ne, ne še; ostanem še nekaj dni.“

„Tako? . . . Ali so delavci že dobili vina?“

Vzdignil je roke in si pretegnil život, ob enem pa široko zazdehal.

„Pavla je šla pripravljat“, odgovorila je Božičevka in odšla s krepkimi koraki in šumečim krilom proti durim. Med vrati se je ozrla v sobo nazaj.

„Gospod Zadnik, pojdite malo na vrt, če vam je drago, da se ne bodete dolgočasili. Tu je tako temno . . . Pa časopise vzemite s seboj!“

Božič je pogledal parkrat v strop, ustavil se pred pisalno mizo in pobrskal med držali in svinčniki, ozrl se sedaj pa sedaj v Zadnika, kakor bi pričakoval od njega kakoršnekoli opombe, in je odšel za soprogo.

„Naravnost jo poprašam, kdaj sem se pregrešil, kdo me je obrekoval“, sklenil je Zadnik in zgrabil par listov, ne da bi jih bil pogledal.

„Vse je tako malenkostno, in jaz se ne morem odtrgati, kakor da bi bilo moje živ-

ljenje odvisno samo od te ljubezni. Ali v resnici nimam nič drugega, — nobenih drugih tal, kamor bi lahko trdno stopil, da se ne pogreznem za vselej? Ne, nič drugega ni . . . Potem ostanem čisto sam, — in v meni samem ni nobene prihodnjosti; vse razkosano, nobene ravne poti, nič določnega in trdnega . . . Kako so se razblinili moji nazori, raztopili, kakor soha iz ledú! In sedaj je vse v meni brezosebno, slučajno; opirati se morem samo še na zunaj, na samega sebe nič več . . .“

Ko je stopil na stopnice, vodeče na vrt, zasijalo mu je solnce naravnost v obraz, da je zatisnil oči, in po vsem telesu ga je izpreletela prijetna gorkota. Dopoldne je deževalo in listje na lipah in na visokih rožnih grmih se je iskrilo v mokri, trepetajoči svetlobi. Od daleč se je lesketal stolp župne cerkve, kakor z zlatimi pločami obit.

V lopo so se plazili od vseh strani skozi temno bršljanovo listje tanki solnčni žarki, igrali se po mizi in odskakovali, kakor bi metal kdo cekine nanjo.

Pavla je prihitela po belem, še vlažnem pesku s praznim jerbasom v roki.

„Gospodična!“

Zadnik je vstal in stopil iz lope.

„Hočem vas nekaj vprašati . . . Predolgo vas ne bom mudil, ali sedaj je skrajnji čas . . . Razložite mi, Pavla . . .“

Pretehtal je bil svoje besede že naprej, določil natanko, kako bo govoril. A ko je stal pred njo, bil je vedno bolj v zadregi. Kakor vselej, pozabil je nase in na svoje misli, in videl samo njo, čutil samo svojo ljubezen.

Gledala mu je v obraz hladno in vprašujoče in se igrala s čipkami na predpasniku. Dvoje polnih, temnorjavih kodrov ji je zdrsnilo na čelo, na polotroških ustnih pa je zadrhtel za trenutek zlovoljen, obžalujoč nasmeh.

„Kaj naj vam razložim?“

„Resnico mi povejte, ne zakrivajte mi, kaj se je zgodilo. Čemu mi niste razjasnili takoj v začetku, da sem vas razžalil, da sem vam postal zopern . . . To bi bilo boljše in

— bolj usmiljeno. Zakaj molčite, da se vam ne morem opravičiti?“

„Nič ni prišlo. Zakaj bi mi bili zoprni?“

„In jaz sem se zanašal na vas, da mi razkrijete, zakaj ne marate več zame. To ni malenkostno, Pavla . . . Jaz vam ne morem mirno podati roke, vzdihniti in oditi — za zmerom. Vi sami ste mi verjeli, kadar sem vam pravil, da ste vi jedina moje življenje, da mi je vse razven vas neumnó in brez-pomembno . . . Kako me morete tako hladno odsloviti, ko ste mi že sami dajali toliko upanja . . .“

„Jaz vas ne razumem. Danes ste zopet tako čudni . . . Ali kakšno upanje da sem vam dajala jaz?“

Zadnik jo je pogledal s široko odprtimi očmi.

„Da, jaz sem bil otrok, neumen otrok, — oprostite mi . . . Kaj je treba tu še dalje govoriti? Vi ste ravnali jako pametno; nikdar vam ni ušla beseda, ki bi vam jo sedaj lahko očital. In vaše ljubeznive smehljaje in vaše poglede in vaše koketne, prijazne gibljaje, — kdo mi daje pravico, da si jih po svoje razlagam? Da, ravnali ste jako pametno . . .“

Obrnil se je od nje in se ozrl krog sebe, kakor bi nečesa iskal.

„In naposled, — kako je moglo biti drugače? To bi moral videti že davno prej. Jaz nisem nobena dobra partija: ali ni tako, gospodična Pavla?“

Odtrgal je z grma velik, rumen list in ga zmečkal med prsti. Govoril je hitro, z nezadovoljnim, a niti najmanje razburjenim glasom, — ne da bi ji pogledal v oči.

„Razložite mi samo, kaj ste mislili tisto popoldne, ko sva sedela sama tam v lopi, celi dve uri. Ali se spominjate? Tisto krasno popoldne . . . Vi ste opazili, kako čudno sije solnce, kakor bi bili žarki iz samega srebra, iz samega čistega, belega srebra . . . In kako ste zarudeli in molčali, ko sem se predrznil govoriti o svoji ljubezni . . . In kako ste me pogledali, z velikimi, prijaznimi očmi, z vso dušo . . . In niste mi odtegnili roke, ko sem jo poljubil . . . Ali se spominjate . . .?“

Ozrl se je nanjo. Njen obraz je bil resen, oči polzatisnjene in brez svetlobe.

„Kaj pripovedujete, gospod Zadnik? Meni je to neznano . . .“

Stopil je na stopnice in odšel s težkimi, počasnimi koraki.

„Resnično, vse skupaj ni bilo nič drugega kot dolgočasna epizoda.“

Vrh stopnic je obstal in pripomnil:

„Namreč za vas, gospodična Pavla!“

V tistem hipu pa se je že razsrdil nad svojimi besedami.

„Čemu je bilo treba te opomnje?“

Pavla je bila stričnica gospe Božičeve. Mati ji je umrla že pred leti, in takrat jo je vzela teta k sebi. Poslala jo je za nekaj časa v mestno šolo, potem pa je ostala doma. Izprva se ji je zdelo Drinje najdaljša, najdaljša trg na svetu, pozneje pa se je privadila teh nizkih, precěj zamazanih hiš in vedno istih, znanih obrazov.

„Kaj ti je povedal Zadnik?“ vprašala jo je Božičevka, ko je stopila v kuhinjo z vznemirjenim, zarudelim obrazom.

„Nič posebnega. Govoril je veliko, ali jaz ga nisem razumela. Očital mi je, da sem mu storila krivico . . .“

Na tihem, na dnu srca pa je razumela natanko, kaj ji je očital. Dasi ni hotela priznati, čutila se je ponižano in osramočeno.

Božičevka je stresla z glavo, da se je zamajala visoka frizura od desne na levo.

„Izprijen človek, breznačajen. Zmerom se mi zdi, kakor bi ga imela srečati raztrganega in izgubljenega . . . Svoje študije je pustil —, jaz mu nič ne verjamem. Ogibaj se ga in ne bodi ž njim prijazna . . .! Saj bi moral že davno sam videti, da nismo kdo ve kako navdušeni zanj, — čemu še prihaja k nam?“

II.

Ko se je bil odpravil Zadnik pred štirimi leti na Dunaj, vpisal se je na juridično fakulteto. Kakor vselej, kadar se je lotil kake nove stvari, bil je ves navdušen, poln najlepših sanj o prihodnosti. Spominjal se je, kako so ravno juristi igrali že od nekdaj

največje vloge v javnem življenju. Predstavljaj si je sebe slavnega govornika, politika, imenitnega državnika. Kolikor je čital kdaj življenjepisov velikih mož, ostali so mu v spominu najjasnejše tisti trenutki, ko se je kazal slavljeneec svojemu narodu in svetu na vrhuncu ženijalnosti, ves v solnčni glorijoli. In nehoté je gledal na njegovem mestu vselej samo samega sebe.

Zavedal se je pač, da bi bilo treba študirati z muko in s trudom. Razdelil je natančno svoj čas, — „toliko in toliko stranij se naučim vsak dan“. Čudil se je, da je tako malo gradiva, in še to tako lahko. „Čemu bi rabil za to malenkost jedno celo leto, — dva meseca zadostujeta popolnoma.“ In naslonoil se je na mizo, gledal v strop in sanjal. Kaj je sanjal, kaj je mislil, tega ni vedel

Velesalska cerkev.

Fot. dr. Fr. L.

niti sam. Sanjal je do konca leta in proučil od vsega gradiva dve strani.

Poznal se je dobro in zaupal ni nikomur tako malo, kakor samemu sebi. Že v svojem navdušenju je slutil na tihem, „da se vse razdrobi, ostane brez pametnega rezultata“. Ljubil je svoje sanje, potapljal se je vanje mnogokrat vedé, s sladko razkošnostjo, kakor bi užival nekaj prepovedanega. A bal se jih je ob jednom. Vedel je sam, da ž njimi uničuje resnico, da jo dela malenkostno in

brezpomembno, da si krati vedé vsako srečo in zadovoljnost.

Slikal je portrete in pisal fejltone, da se je preživil. Ali pri vsakem najmanjšem delu je vzletel v svojih mislih hipoma tako visoko, da se mu je zdela resnica gnusna, nizka, poniževalna. Kadar je slikal debelega, malomestnega trgovca z dobrovoljnimi očmi in flegmatičnim obrazom, čutil je v sebi nenavadno moč, in duša se mu je dvigala in srce širilo. Roka se je pregibala čisto mehanično,

a on je sanjal o krasnih umotvorih, o časti in slavi . . . Če je pisal neznaten podlistek, mislil je o širokih načrtih; velike, krasne snovi so mu prihajale druga za drugo, osebe in prizori iz tragedij in romanov so vstajali pred njim v bleščeči megli.

Začutil je, da vse, kar je delal doslej, ni bilo njegovo, da je bilo prisiljeno, vsakdanje, šablonsko. Svojih pravih mislij ni zapisal nikdar, niti izgovoril. A prepričan je bil,

Fot. dr. Fr. L.

Notranjščina velesalske cerkve.

da bi ustvaril nekaj novega, ženijalnega, ako bi delal resnično z vso svojo dušo, iz sebe samega.

Toda v svojem prostem času, ko bi se lahko posvetil svojim načrtom, izprehajal se je po ulicah, ne da bi se dotaknil kakšnega dela. To so bili dnevi, katerih se pozneje ni mogel več spominjati, — kaj je počel, kaj je mislil in kod je hodil. Preživel jih je v sanjah. Opazoval je natančno ljudi, ki jih je srečaval, poslopja, plakate, — ali vse

samo mehanično, ne da bi v resnici maral za kakšno stvar, ki ni spadala v njegove sanje.

Čimbolj se je oddaljeval od vsega konkretnega, od vsakega, resničnega, treznega dela, tem bolj mu je zamrzelo slikarstvo, dasi od začetka tega sam ni hotel priznati. Načrti so prihajali vedno silnejši, sanje vedno nedosežnejše, in naposled je pričel uvidevati, da s svojim telesom, z razumom in resnico ne more več za njimi. Kadar je vzel v roko svinčnik, da bi risal, spoznal je, da ne napravi drugega kakor smešno karikaturu, ako bi hotel obdržati na platnu svoje meglene načrte. „Jaz nimam moči; jaz sem otrok, ki zida katedrale iz papirja in se občuduje in čuti vzvišenega.“

Oklenil se je poezije še tesneje kakor prej, ali delal ni ničesar. Zapisal je tu pa tam par verzov, toda zdeli so se mu navadni, neumni in — neresnični, zlagani. Očital si je velikokrat z neprisiljeno ironijo, da se čuti pesnika iz jedinega vzroka, da se lažje ogiba napornega, resnega dela in sanja z nekakšno pravico.

Prišli so trenutki, da se je prestrašil svojega stanja. „Tako ne more ostati za zmerom; priti moram do kakšnega konca, — ali kje je moj smoter? Izgubim se, uničim, to je moja prihodnjost . . .“

Zopet se je pripravil, da začne študirati. Zakopal se je v knjige in vznemirjen, nervozen prešteval liste in si dajal naloge. „To ni dobro, ta nervoznost! . . . Sedel bi lepo mirno, učil se hladno, brez vsakega hlastanja in ne mislil na to, koliko je še pred menoj.“ Čez par dnij je živel kakor prej, sanjal o novelah in tragedijah in o svoji slavi, debele knjige pa so ležale nedotaknjene na polici.

Zadnika je bilo vpricho drugih sram svojih čudnih mislij, četudi je bil sam zase v naj-idealnejših trenutkih skoro ponosen nanje, ker se mu je zdelo, da mu dajejo nekako pravico, čutiti se ženijalnega . . . Čim več časa je izgubljal brez dela, tem neprijetneje mu je bilo, kadar ga je kdo spominjal študij in izpitov. Zagotavljal je hitro, s pogledom

v stran obrnjenim, da se uči, kolikor je treba, da je vse nenavadno lahko in mu ne dela nikakih skrbi. Prihodnje leto da napravi izpit, — „ali pa že letos v malem srpanu“. Nato pa je navadno privêl govoric na predmete, ki so mu bili ljubši, na umetnost, poezijo, literaturo. Laskalo mu je, če je kdo opomnil, da ima nenavadne, povsem nove nazore, ki so vsekako epohalni in uvaževanja vredni, četudi nekoliko čudni.

Posebno težko in tesno pa mu je bilo v družbi starih znancev iz Drinja, ki so se zanimali zanj že od začetka njegovih študij. Opažal je, kako izgubljajo zaupanje v njegovo fenomenalno nadarjenost, kako so začeli polagoma dvomiti o njegovi bleščeči prihodnosti. Prej so ga vabili k sebi in govorili z njim kakor z odrastlim, veleizobraženim človekom. Sedaj pa so se ga ogibali; zdelo se mu je, kakor bi se mu za hrbtom posmihali in skomizgali z rameni. Zato je čutil potrebo, da je začel o vsaki priliki govoriti sam o rigorozih, kakor da mu stojé pred vrati, in o svoji prihodnji službi.

Kadar ni govoril resnice, mu niti na misel ni prišlo, da bi bil nezadovoljen sam s seboj; mrzil je na onega, komur se je hlinil. „Čemu me izprašuje? Kaj so mu mari moje razmere? Hoče me ponižati, pri-

merjati moje stanje s svojim; to se mu vidi v očeh . . .“ Prigovarjal si je, da stoji više nad vsemi drugimi, navadnimi ljudmi, in zato si ni hotel priznati, da se pomiljuje na dnu duše sam; da nevedé zavida drugim njihovo mirno življenje z določenim namenom in trdnimi dolžnostmi; da bi se osmešil in pokazal nezmožnega in razbitega, če bi odkril pred njimi svoje misli in svoje pravo stanje.

Vsega tega si ni hotel priznati. Zato je začelo kaliti v njem sovraštvo do sveta, „ki ga je vrgel hladno iz svoje srede, ki se ne meni zanj in ga ne potrebuje.“ Z ironijo in prisiljenim zaničevanjem se je obračal od „filisterske golazni“, — od vsakdanjih ljudi, ki „živé mehanično kakor stroji in ne vedó skrbeti za drugo, kakor za boljši kruh in snažnejšo obleko.“ Ako bi bil mogel hladno misliti, razlagal bi si bil lahko sam, da ga ne jezé njihovi „dolgočasni“ obrazi, njihove vsakdanje navade in jednostavne

Fot dr. Fr. L.

Schmidt: Marijino oznanjenje. (Slika v velikem oltarju velesalskem.)

razmere, temveč jedino to, da jih svet uvažuje kot potrebne in koristne, med tem ko prezira njega, brezdelico.

Zaprl se je naposled popolnoma v samega sebe in gledal vse na okrog z mržnjo in prikrito zavistjo. Svoje razmerje z drugimi pa se je navadil smatrati za potrebno laž, „ki ne škoduje nikomur“. — Tako je gojil v srcu pesimizem.

III.

Zadnikov so stanovali v nizki, pred kratkim časom pobeljeni hišici vrh klanca. V široki sobi s črnim, lesenim stropom je vladal ves dan polmrak; obe okni sta bili zagrnjeni z zeleno katunino.

Mati je ležala na postelji ob peči. Od znoja mokri lasje so se vili neredno in razmršeno po svetlem, z drobnimi gubicami prepreženem čelu in okrog glave po razkritem vzglavju. Ves obraz je bil stisnjen, ustna polodprta, suha in zgrizena. Oči so gledale skrbno, trpeče; samo kadar se je kdo sklonil nad postelj, zdelo se je, da je zatrepetal v njih lahen smehljalj in se razlil po vsem obrazu.

Na steni so visele svete slike v odrgnjenih okvirjih, pod zamazanimi ali razbitimi stekli. Čevlarsko orodje je ležalo razmetano po vseh kotih; šivalni stroj je bil zagrnjen z veliko višnjevo ruto. Videlo se je ob prvem pogledu, da je prišlo življenje iz svojega navadnega tira, da je zavládalo tisto neznosno stanje, polno nereda in nepokoja, ki se prikaže v vsaki družini, kadar se napoveduje velika nesreča.

Stari Zadnik si ni mogel in ni hotel predstavljati, kakšno bi bilo življenje brez gospodinje. Zdelo se mu je tako čudovito in nemogoče, da je ob vsaki podobni misli stresel z glavo in se začel izprehajati po sobi in glasno govoriti s komurkoli, da bi prešel siloma na kaj drugega, prijetnejšega. A ni se mogel iznebiti nedoločne zoperne slutnje, ki mu je ležala na dnu srca, kakor bi mu kdo prikoval v telo nekaj težkega, neznosnega. In vsi drugi, obe hčeri in najmlajši, šestnajstletni sin, — vsi so čutili, da se bliža nekaj temnega, strašnega, česar ni mogoče odvrniti. Nihče ni izrekel te svoje slutnje, — a kadar je pogledal drug drugemu v oči, uganil je natanko njegove misli, obrnil se v stran in molčal. Neprijetna so bila pisma, ki so prihajala pogosto od starejšega sina, čevlarskega pomočnika nekje na tujem, in od hčere, ki je služila v mestu. „Ali so mama že kaj boljši? Postrezite jim in varujte jih! Kako bi bilo, da nam umrjejo?“

Nihče ni vedel, kaj bi odpisal. Kadar je prišel razgovor na materino bolezen, — kar se je zgodilo jako redko —, zatrjevali so vsi, da niti misliti ni na „kakšno nesrečo“, in pripovedovali o tem ali onem, ki je stal že veliko bliže ob grobu, pa je vendar še okrevail. Sklicevali so se na doktorja, ki ni povedal nikdar nič posebnega in o kaki nevarnosti sploh doslej še omenil ni. Navzlic temu pa so videli vsi v njegovih očeh in spoznali iz njegovega glasú, da ni pričakovati drugega kakor smrti.

Fran je stopil v sobo in vrgel klobuk na polico. Oče je stal pri postelji in popravljal odejo, sestri sta lupili krompir in se prepirali skoro na glas zaradi kakšne malenkosti, mlajši brat pa je krpal razdejano obutalo sosede Zaplotnice.

Bolnica je pogledala po sobi in ustna so zatrepetala. Zadnik se je sklonil niže k nji.

„Zakaj še ne odide na Dunaj?“

Fran je stopil k postelji.

„Drugi teden, mama, da ozdravite; ničesar ne zamudim. Samo nikar ne skrbite in ne bojte se!“

„Ali imaš že vse pripravljeno?“

„Vse. Mokar mi je plačal za portret in vrh tega sem dobil še drugod dovolj podpore.“

Resnica je bila, da Mokarjevega portreta niti pričel še ni in da tudi od drugod ni dobil še nikake podpore.

„In kako je s tvojo obleko in s perilom?“

„Dovolj imam vsega; — samo da ozdravite, mama...“

Zatisnila je oči in umolknila. Fran je vzel iz omare knjigo in sedel za mizo.

Ali čitati ni mogel. Mislil ni nič določnega, samo glava mu je bila težka in trudna, kakor bi mu jo uklepali v jeklene sponke. Mučilo ga je zaupanje materino in očetovo. „Tako jih varam, — brez vesti, brez usmiljenja. Tu gledajo name, kakor na rešitelja, — a jaz...“ Zaprl je knjigo in naslonil čelo v dlani. „Ali kaj hočejo od mene? Kdo jim daje pravico, da se oklepajo ravno mene? ... Neznosno je to življenje, preneumno; pri vsakem koraku se me prijemljejo

za suknjo; — ali se nisem še dovolj odtrgal od njih, ali se nisem še dovolj osamil s svojo brezdelnostjo, ničvrednostjo? Kaj ni mogoče, da bi se pogubil in uničil sam, ne da bi kdo pogledal za meno? —“

Bolnica je dihala lože, in oči so ji ostale zatisnjene. Stari Zadnik ji je pogladil lase raz čelo, obrisal ji z robcem potni obraz in potegnil odejo do vratú. Šel je parkrat po sobi, obstal pri oknu in odgrnil zeleni zastor. Zunaj je bil jasen jesenski večer. Na oddaljenem, meglenosinjem hribu so zadrhteli za trenutek poslednji solnčni žarki, trg pa se je potapljal v senco, čim dalje hladnejšo in temnejšo.

„Zakaj mi ne poveš, da si pustil vse pri miru, — da ne misliš napraviti nikdar ničesar? Saj ni potrebno, da se lažeš . . .“

Fran se je zdrznil in se ozrl s široko odprtimi očmi v očeta. Prvi hip ni vedel, kako bi odgovoril; prišla mu je na jezik navadna laž, — da bi se opravičeval in zagovarjal. „Čemu? Boljše je, da se naposled enkrat konča.“ A govoril ni tako mirno, kakor je hotel; ustna so se mu tresla in zamahoval je z rokami.

„In kaj bi bilo na tem slabega, če bi resnično pustil vse pri miru? Komu bi to škodovalo? Meni samemu prav nič. Jaz se počutim tudi tako jako dobro, ne potrebujem ničesar, ničesar ne . . . Ali bi pridobil kaj na svoji časti, na sreči, na zadovoljnosti, da se zakopljem v zaprašeno službo in se uklanjam in ubijam za ubogo plačo? Komu bi to koristilo? Ne brigam se, ali me gledajo ljudje po strani, ali se mi klanjajo. Jaz sem samemu sebi dovolj, — čemu skrbijo drugi zame in se vtikajo po nepotrebem v moje stvari? Kaj hočete od mene? Čemu me izprašujete, čemu mi očitete? . . .“

Sestri sta strmeli vanj s širokimi očmi, kakor bi pripovedoval tuj, popolnoma neznan človek nerazumljive stvari. Oče si je pogladil z roko mehanično po sivem, globoko razoranem obrazu, oči pa so postale hipoma meglene in brezizrazne.

„Da, jaz sem slutil že od začetka, da nas uničiš ti sam, — ne bilo bi treba po-

vedati tako jasno . . . Naposled, sedaj je tako vse pri kraju; čemo bi še govorili?“

Obrnil se je v steno in umolknil. Fran je stal nekaj časa sredi sobe; hotel je izgovoriti še besedo; toda vzela je klobuk in odšel na cesto.

Očetovega odgovora si ni hotel razlagati. Vedel je čisto dobro, da ga na dnu srca razume, da mu je znano, zakaj uničuje tudi druge, ne samo sebe. Toda preiskovati se je bal, kje je njegova krivda in ničvrednost, ker je čutil, da bi se moral sramovati in zaničevati v dno duše. Samo nekaj težkega, žalostnega mu je leglo na srce, in zakril bi si najrajši oči in jokal.

V Maslenovi gostilni so se dolgočasili navadni gostje: Evstahij Flerin, davkar v pokoju, debel človek z bleščečo plešo in gromovitim basom, — kontrolor Slamica in davčni adjunkt Križaj, oba drug drugemu do pičice podobna, z enakimi rudečimi brki, mežikajočimi očmi in nenavadno porastlimi rokami, — poštar Brezina, ki je zazdehal vsak trenutek in si popravljala ovratnik pod tolstim podbradkom, — skratka, ljudje, kakoršne dobite proti večeru navadno po vseh malomestnih gostilnah. Za okroglo stransko mizo sta sedela davčni praktikant Golob in učitelj Slivar; prvega so krasile redke, svetlorumene in zato skoro nevidne, drugega pa goste, črne brkice. Niti na tem niti na onem ni bilo nič posebnega, kar bi koga na prvi hip zanimalo; dvoje povprečnih, vsakdanjih obrazov, kakor jih človek pozabi v tistem trenutku, ko jih je bil prvokrat zagledal.

Fran Zadnik je prisedel k njima. Čutil je potrebo, da govori o malenkostnih stvareh, kolikor mogoče oddaljenih od njegovega stanja, da posluša slabe dovtipe in stare, vodene anekdote.

„Prijatelj Zadnik, ti si jako shujšal, kakor se vidi,“ opomnil je Slivar in se prijazno nasmehnil. „Da, nesrečna ljubezen človeka ubija; ali ni tako, prijatelj Zadnik?“

„O čem govoriš?“

Pogledal ga je nevoljno in porinil kozarec od sebe, kakor bi hotel odvrniti neprijetne spomine.

„Mislili smo že skoro, da se ženiš“, nadaljeval je Slivar z zoprno sladkim smehljajem, da se je zdelo Zadniku, kakor bi lizal plesnive bonbone. „A sedaj se je vse razblinilo . . . Včeraj sem bil tam, in jako nezadovoljni so bili s teboj. Spoznali so te, dušica.“

„Ti misliš s tem . . .? Toda govori jasno, čemu so bili nezadovoljni z menoj? In naposled, — kdo je bil nezadovoljen?“

Fot. dr. Fr. L.

Schmidt: Marijino oznanjenje. (Slika v ljubljanski vojaški bolnici.)

Zadnik je zapazil na Slivarjevem obrazu vselej tisti osladni smehljaj, kadar je govoril z njim o Pavli. Slišal je bil od daleč, da hodi učitelj za njo, ali Slivar sam je zatrjeval, da mu kaj podobnega niti na misel ne prihaja, — da je to zanj preneumno, prepoetično.

„Glej, taki ljudje, kakor recimo, gospa Božičeva ali gospodična Pavla, ljubijo kaj

trdnega, gotovega. A ti — kakor lilija na polju — ne seješ in ne žanješ . . . To se pravi, mi vsi vemo, da si velik ženiš, toda, hm, to je samo duševna stvar, ki nima nobenega opravka z dobro službico in drugimi takimi vsakdanjostmi. Vendar potrebne so te vsakdanjosti, in da jih človek doseže, treba je sejati, veliko sejati, — četudi brez ženjalnosti . . . A ti, prijatelj, ne seješ nič . . .“

„To si slišal pri Božičevih?“

„Prav tako ne, a precej podobno. Izrazili so se bolj kratko in določno: da samo postopaš in da boš najbrže postopal vse svoje življenje . . . Oprosti!“

Zadnika je zarsbelo na dlani, ko se je ozrl v vodeni obraz Slivarjev in v njegove majhne, porogljivo mežikujoče oči. Hotel mu je odgovoriti srdito, ali izprevidel je, še predno je zinil, da bi se z vzburjenostjo samo osmešil. Pogledal ga je hladno in skomizgnil z rameni.

„To opravilo ti je pristojalo, kakor nalašč zate; kdo drugi bi ga ne dovršil tako dobro.“

„Kakšno opravilo?“

„Ti si jih vendar poučil o meni? Čemu bi jih puščal v negotovosti? . . . Prosim te, ne glej tako razjarjeno, — ravnal si popolnoma pravilno. Zakaj bi človek ne koristil samemu sebi, kadar se ponudi prilika? Primum ego, — drugi pa naj skrbé zase, kakor morejo . . . Naposled pa ne misli, da si mi napravil kdo vé kakšno škodo.“

„Da, da, — sedaj te razumem, sedaj te razumem . . . A motiš se. Ni bilo šele treba, da bi te ravno jaz opravljal . . . Nanesli so jim na ušesa, kar si govoril tisti večer, — sedeli smo prav tukaj, pri tej mizi . . . Spominjaj se, ko si se prepiral s Travnom . . . Prišel si v besnost in govoril čisto odkritosrčno. On te je zbadal po strani s tvojo leno ženjalnostjo, — no, naposled, ko sta se sprijela za resnico, zmerjal te je naravnost z vagabundom in izgublencem. Ti pa mu nisi ugovarjal, še celó ponosen si bil na te priimke . . . Tam v kotu pa je sedel Božič in se smehljaj, kakor ima navado . . . Sploh si pravil takrat jako čudne stvari. Razlagal si svojo filozofijo in svoje nazore. Dokazoval

si, da je vsak trud neumnost, ker ne koristi nikomur: „Čemu trpljenje in pehanje, ko naposled tako vse razpade, umrje? ... Nekdo ti je opomnil Pavlo, ti pa si samo zamahnil z roko in se malovažno nasmehnil ... Čemú vse to? Jaz ne rabim nikogar, — naj se uniči vsak sam zase ...“ Zaglobil si se ves v svoj pesimizem in pozabil, da te kdo posluša ... Pa kakor se vidi, ne zanimaš se v resnici več zanjo ... ne, ne ... ne misli, da se tega veselim iz sebičnosti. Jaz, kakor sem ti povedal že velikrat, sploh ne mislim na take stvari; za to je še vedno časa dovolj ...“

Zadnik mu ni odgovarjal. Vzel je v roko časopis in prečital uvodni članek, a razumel ni niti besede. Sam pri sebi je ponovil gotovo desetkrat, ne da bi mislil pri tem kaj posebnega: „Kako bi moglo biti drugače? ... Kaj ni dovolj, da se odločim od njih, da stojim ob strani? Imeti me morajo pod sabo, da stopajo name, osramočenega, propalega ...“

Odšel je kmalu, ne da bi opomnil on ali Slivar z najmanjšo besedo o prejšnjem razgovoru.

Davčni praktikant se je pretegnil na stolu, privzdignil obrvi in se zasmel tako veselo, otroško, kakor bi zagledal hipoma nekaj nenavadno smešnega.

„To si ga pa umil ...!“

Slivarju je bil ta smeh neprijeten; gledal je nezadovoljno predse in molčal. Nato pa se je pridružil uradnikom, ki so razpravljali za sosedno mizo o visoki politiki.

IV.

Oče in Fran sta bdela še pozno v noč. Drugi so spali na blazinah, razmetanih po vsej sobi in pregrnjenih z luknjastimi, že zelo razrabljenimi rjuhami. Sedaj pa sedaj se je začul zaspan vzdih, ali pa je kdo hipoma zamahnil z roko, vzdignil glavo in izgovoril v sanjah nerazumljivo besedo.

Kadar sta slišala z materine postelje neznaten šum, vstala sta oba in hitela po prstih k bolnici.

„Kaj bi radi, mama? Ali vam je slabo?“

Odprla je oči in se ozrla z meglenim, trudnim pogledom.

„Oh ... ne, nič ni ... Pustita me ...!“

Stala sta še nekoliko časa ob postelji, popravljala odejo, četudi je bila že dovolj v redu, in strmela tiho v potni, izsesani obraz z upadlimi lici in ostrim, mrliškim nosom.

Med sabo nista govorila ves večer. Oba sta čutila, da sta se po popoldanskem razgovoru oddaljila drug od drugega, da je vstalo med njima nekaj temnega, česar ni mogoče več prodreti. Franu je bilo tesno in mučno. Kadar je pogledal nehoté na očeta, v globoke črte na njegovem čelu in obrazu, v nenavadno mirne, od žalosti in trpljenja utrujene oči, zdelo se mu je, kakor da mu sega v prsi mrzla, jeklena roka. „Hudodelstvo je bilo to!“ izgovoril je skoro glasno in sam se je prestrašil svoje misli.

V zvoniku je bila ura z zamolklim, a melodičnim glasom, kakor da tipa kdo zunaj v noči na struno vijoline, — polagoma, z bojaznijo.

„Zakaj se ne odpravite spat? Jaz ostanem do jutra ...“

Oče je vstal in šel parkrat po sobi; naposled se je sklonil nad vzglavje in poslušal.

„Sedaj so bolj mirni ... Torej jaz pojdem gor; kadar boš utrujen ali če bo morda treba ... iz kakšnega drugega vzroka, pa me poklič!“

Fran je ostal sam. Postavil je stol ob materino postelj in se naslonil s komolcem na blazino.

Kakor bi jih radovoljno prizval, stopali so predenj najlepši trenutki iz jasnih minulih let. Prizori, na katere se pozneje nikdar več spominjal ni, vstali so hipoma pred njegovimi očmi, brezskrbni in srečni, vsi prepoznani in pretkani z najlepšo solnčno svetlobo. Takrat še ni živel svojega življenja —, lahko se je naslanjal pri vsaki malenkostni skrbi na druge, ki so delali in skrbeli zanj ... In ne da bi se zavedal, stisnil je z obema rokama velo materino desnico in se je dotaknil z vročim čelom. „Oh nikdar več jih ne bo, nikdar več tistih mirnih, lepih časov ...“

Sam sredi med ljudmi, sam in izgubljen, in v meni ni ne moči, ne tolažbe . . .“

Očital si je to „otroško sentimentalnost“, ali kljub temu mu je bilo pri srcu žalostno in tako sladko ob jednom, kakor še nikdar prej.

Mati se je ozrla nanj, razjedena ustna so se ljubeče nasmehljala.

„Ali si ti pri meni? Kaj nisi nič utrujen?“

Fot. dr. Fr. L.

Schmidt: Sv. Barbara. (Slika v cerkvi velesalski.)

Hotel ji je reči nekaj iskrenega, ljubeznipolnega, pa ni dobil besed in sklonil se je niže k njej in jo božal po čelu.

„Ravnokar sem se vzbudila in, — misli si, Fran, kaj se mi je sanjalo . . .! Ležala sem nekje visoko gori v črni in posrebreni rakvi, in vse polno lučij je gorelo. Vi pa ste stali naokrog in vsi ste bili tako srečni in veseli, kakor bi se odpravljali na svatbo . . .“

„Mama! Mama!“

Solze so se mu udrle iz očíj in stiskal ji je roko in jo poljubljal.

„Kaj hočemo brez vas, mama? Kdo nas bo ljubil?“

„Ti jim ostaneš, Fran; zato mi ne bo pretežko, kadar umrjem . . . Ti jih boš tolažil, samo nate se bodo opirali. Ti sam boš njihova mati in njihov oče in jedina prihodnjost . . .“

Govorila je zmerom bolj počasi in z muko, in trepalnice so se polagoma strnile. Smehljaj je stal na licih in ustna so v polsanjah še vedno lahko trepetala.

„Samo nate se bodo opirali . . .“

Fran je čutil v sebi nekaj čudovitega, silnega, kakor bi se vse njegove moči potrojile, njegov razum zbistril, kakor bi izginil iz njegove duše hipoma vsak dvom in nepokoj, kakor bi stopil s tem trenutkom resno in krepko na trdna tla.

„Ti sam boš njihova mati in njihov oče in jedina prihodnjost . . .“

Izprva sam ni mogel natanko razumeti mogočnega preobrata v svojem mišljenju in v svojih čutih. Toda prejšnje zdvajanje in nepotrebno, mučno razmotrivanje samega sebe, svoje „zapuščenosti“ in „brezpomembnosti“ se mu je zazdelo smešno in malenkostno. Takoj v prvem hipu ni mogel jasno razbrati, kaj se je zgodilo ž njim, a vedel je določno, da je stopil na prag novega življenja, z doslej neznanimi dolžnostmi, in da se je napolnila pusta praznота v njegovi duši.

* * *

Zjutraj je mati umrla. Gube na obrazu so se hipoma poizgubile, in vsem se je zdelo, kakor da je zatrepetal na licih solnčni žarek. Trepalnice so se zatisnile same, samo smehljajoča ustna so ostala lahko odprta.

Oče je sedel ob postelji s sklonjeno glavo in povešenimi rokami, sestre so jokale in begale iz sobe in zopet v sobo kakor brez zavesti. Na pragu in krog postelje so stale sosede, vzdihovale in tolažile in dajale dobre svete. Nekdo je privezal mrliču bel robec krog obraza in drugi je priganjal, da je

treba truplo takoj umiti in preobleči. Od domačih ni vedel nihče, kaj bi bilo treba in „kaj se spodobi v takih slučajih“. Stali so ob strani in se ogibali tujim ljudem, ki so si dajali nenavadno veliko opraviti, — in čutili niso za vso to radovoljno pomoč najmanjše hvaležnosti. Zdelo se je, kakor da jim jemljejo po sili in onečaščajo ljubljena mrliča.

Fran se je odpeljal na vse zgodaj v mesto, da naznani sestri, kaj se je zgodilo, da brzojavi starejšemu bratu in da dobi denarja. Vsak trenutek so mu stopile solze v oči, pa ni čutil tiste obupne žalosti, ki uničuje telo in leži na srcu kakor težak, mrzel kamen, katerega ni več mogoče odstraniti.

Kakor na večer pred materino smrtjo, obšla ga je zavest moči in mirne, neizogibne, a prijetne dolžnosti, ko je videl obupane otroške obraze in plašne oči svojih dragih.

„In jaz, ničvrednež, jaz sem mislil samo nase, obžaloval samo sebe, raziskoval in študiral svojo malenkostno, afektirano nesrečo in iskal, kam bi se naslonil sam...“

* * *

Čez teden dnij se je prišel poslavljat k Božičevim. Veselilo ga je, da ni našel tistega hlinjenega, oficijelnega sožalja, kakoršno kažejo znanci navadno o podobnih prilikah. Gospa mu je stisnila roko, pogledala mu v oči in ni izgovorila besede o materini smrti. Zapazila pa je njegov moški, resni, odkriti izraz, kakor ga ni videla nikdar prej na njegovem obrazu.

„In tako torej odhajate na Dunaj?“

„Da; treba je, da še dovršim, kar moram dokončati; doma me čakajo... Oče so stari,

onemogli in sestre so še premlade. Sedaj je na meni in na mojih bratih, da se ne razkropimo in ne pozabimo drug drugega...“

„Kaj mislite pustiti poezijo in umetnost?“

„Čemu? A sedaj se mi vidi precej drugačna kot doslej. Igral sem se sam s seboj, in kar sem delal, to je bilo samo iz nekake maščevanjaželjnosti, iz mržnje do sveta in ljudij. Hotel sem samo pokazati, da sem k čemu sposoben... Sedaj pa je stvar vsa nova: moja dolžnost je, da dam drugim, kolikor jim morem dati iz svojih talentov in iz svojih močij, — in kar je naravno: drugi mi vrnejo, kar pristojna meni... Oh, jaz sem bil velik sebičnež: zahteval sem od sveta svoj delež, toda svojih močij mu nisem hotel dati...“

Gospa ga ni poslušala posebno pazljivo; videla mu je na obrazu natančneje, kako se je izpremenil, kakor pa bi razumela iz njegovih besed.

Dve leti pozneje je nastopil službo v sodniji. Starejši brat je prišel domov in pomagati očetu, ki je le počasi pozabljal na silno nesrečo, na materino smrt. Od Frana niso pričakovali denarja ali kakšne druge pomoči; — toda ko je vstopil v službo in so govorili povsod o njem s častjo in priznanjem, zdelo se je, kakor da je prišel v družino poseben čut zadovoljnosti in blagostanja, in gledali so nanj s ponosom in ljubeznijo.

Fran pa si je očitil zadnje čase, da je postal otročji in sentimentalni. Pisal je Pavli visokoleteča, ljubezni in poezije polna pisma. A kar je posebne opomnje vredno: ona mu je prav tako sentimentalno odgovarjala. Samo na vejice in pike ni pazila preveč natančno, česar pa ji Fran doslej še ni očitil.